

श्री गुरुराजो विजयते

शान्तकौन्तेयव्यायोगः

(कन्द पञ्चम स्कन्ध)

रचयिता

पूज्य बाळगारु श्रीनिवासाचार्यतनूजः

रुचिराचार्यः

प्रकाशनम्

आचार्यविद्याधिष्ठानम्

हयग्रीवक्षेत्रम्

बेंगळूरु

श्री गुरुराजो विजयते

शान्तकौन्तेयव्यायोगः

(कन्नड ಪರಿಚಯ ಸಹಿತ)

रचयिता

पूज्य बाळगारु श्रीनिवासाचार्य तनूजः

रुचिराचार्यः

प्रकाशनम्

आचार्यविद्याधिष्ठानम्

हयग्रीवक्षेत्रम्

बेंगळूरु

SHANTAKOUNTHEYAVYAYOGAH. A Classical Poetic Sanskrit
drama were written by **Balagaru Ruchiracharya.**

© Author

First Edition 1996.

Price - 10-00

Publishers - **Acharya Vidyadhistanam, Bangalore.**

Copies Available at

MadhvaMandhiram,
882, 13th Main, 5th Cross,
Hanumanthanagar,
BANGALORE - 560 019.

Typeset by - Scan Computers Systems.

Printers - Aditya Printers.

॥ ೨೬ ॥

॥ ೨೬ ಗುರುರಾಜೋ ವಿಜಯತೇ ॥

ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷೇಷು ವೈಚಕ್ಷಣ್ಯಂ ಕಲಾಸು ಚ ॥

ಕರೋತಿ ಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರೀತಿಂ ಚ ಸಾಧುಕಾವ್ಯನಿಷೇವಣಮ್ ॥

ಧರ್ಮ-ಅರ್ಥ-ಕಾಮ-ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಸತ್ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತಿನ ಸಾರ. ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಅಂತಿಮಫಲ ಮೋಕ್ಷ. ಸ್ವರೂಪಾನಂದದ ಆವಿರ್ಭಾವರೂಪವಾದ ಈ ಮೋಕ್ಷದ ಸಾಧನೆಯ ಆರಂಭ ಧರ್ಮ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅರ್ಥ-ಕಾಮಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಹೋಗುವ ಫಲಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವ ಈ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದ ಭಾರತ-ಭಾಗವತಾದಿಗಳಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಎಲ್ಲವೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಸಿಗಲಾರದು. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಮೀಚಿನವಾಗಿ ವೇದಗಳು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದರಿಂದ ಉಳಿದ ಮೂರು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿಲ್ಲ. ಖಂಡ ತುಂಡವಾಗಿ ಪ್ರಭುವಿನಂತೆ ಆದೇಶಿಸುವ ವೇದಗಳಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜೀವಿಗಳು ಭಯಗೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಆಗಬಹುದು. ಇನ್ನು ಭಾರತಾದಿಗಳು ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಸೌಮ್ಯವಾಗಿ ಕಥಾಮುಖದಿಂದ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಧರ್ಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಮೋಕ್ಷೋಪಾಯವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ವೇದದಂತೆ ಆದೇಶರೂಪವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೂ ಆಗಬೇಕು, ಸೌಮ್ಯವೂ ಆಗಿರಬೇಕು, ಆಗ ಆ ಶಬ್ದರಾಶಿಯಿಂದ ಧರ್ಮ-ಅರ್ಥ-ಕಾಮ-ಮೋಕ್ಷಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಬ್ದರಾಶಿಯೇ ಕಾವ್ಯಗಳು. ಇದನ್ನು ಕಾಂತಾಸಮಿತ್ತವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಂತೆಯ ಮಾತುಗಳು ಸೌಮ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾರುಹೋಗಿ ಪುರುಷರೆಲ್ಲರೂ ಅದರಂತೆ ನಡೆಯುವಂತೆ, ಕಾವ್ಯದ ಮಾತುಗಳೂ ಸೌಮ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಅಲಂಕಾರ-ರಸಾದಿಗಳ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುತ್ತ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಕಾವ್ಯಸ್ವರೂಪ

ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಸವಿದಮೇಲೆ ಕಾವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯೋಣ. ಕಾವ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಬಗೆಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇವಾರ್ಯಾರ ವಿಚಾರಧಾರೆ ನಮಗೆ ಅನವಶ್ಯಕ. ಅದಿಕವಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಹೃದಯವೇನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸೋಣ.

“ವಿಷ್ಣುತ್ವರ್ಪೈಕಫಲಂ ಕಾವ್ಯಂ ಸಲ್ಲಕ್ಷಣೈರ್ಯುತಮ್ ॥

ವೇದೋಪನಿಷದಾದ್ಯರ್ಥಂ ದೈವತ್ಯರಪಿ ಸೇವ್ಯತೆ ॥ ”

ಹೀಗೆ ಅವರು ನುಡಿದಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದರೆ : - ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದ ಜ್ಞಾನವೇ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಫಲವಾಗಿರಬೇಕು. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಫಲಗಳು ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ಭಾವ. ಇದರಂತೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವೇದ-ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು, ಭಾರತ-ಭಾಗವತಾದಿಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನೇ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೇ ಅದಕ್ಕೇ ಮೀಸಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಫಲಮುಖದಿಂದ ಸಾಧನಮುಖದಿಂದ ಸಾಧ್ಯರೂಪದಿಂದ ಕಾವ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾವ್ಯಪ್ರಭೇದ

ಇಂತಹ ಈ ಕಾವ್ಯವು ದೃಶ್ಯ-ಶ್ರಾವ್ಯ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ದೃಶ್ಯವೆಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ರೂಪಕಗಳೆಂದು ಭಾವ. ಕವಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೇಳಿ ಆನಂದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಶ್ರಾವ್ಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ಅವಕಾಶ ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಅದು ಕಣ್ಣು ಹಾಗೂ ಕಿವಿ ಎರಡೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಬಹಳ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೆಂದೆನಿಸಿದೆ. ಶ್ರಾವ್ಯ ಕಾವ್ಯವು ಪರಿಣಾಮದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಟಿಯೆನಿಸದಿದ್ದರೂ ವರ್ಣನಾ ವೈಖರಿಯ ವೈಶಾಲ್ಯದಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಈ ಕಾವ್ಯರೂಪವಾದ ಶಬ್ದರಾಶಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಮುಖ ಫಲ. ಆಗ ಅದು ಸತ್ಯಾವ್ಯವೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ದುಷ್ಟಕಾವ್ಯಗಳ ಹಾವಳಿ

ಆದರೆ ಕಲಿಗಾಲದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ, ಎಲ್ಲೆಡೆ ದುರ್ಮತಗಳ ದಾಳಿಯಿಂದ, ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ ಆ ಕಾಲದ ಕಾವ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಏನನ್ನೋ? ಎಲ್ಲವೂ ದುಷ್ಟಮತಗಳ ಕೆಟ್ಟವಾಸನೆಯಿಂದ ನಾರುವ ಕೊಳೆತ ಹಣ್ಣುಗಳಂತೆ ಆ ಕಾವ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು. ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೀಡದಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಧಮ-ಮೋಕ್ಷಗಳು ಅವುಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲು ಹೇಗೆ ಶಕ್ಯವಿದೆ? ಇನ್ನೂ, ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಮನೋರಂಜಕವಾಗಿದ್ದರೂ, ವಿಕ್ರತವಾದ ಅರ್ಥ-ಕಾಮಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೆರಳಿಸುತ್ತ, ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ, ಅಂಥಂ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಮಾರ್ಗಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟಕಾವ್ಯಗಳೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆ ದುಷ್ಟಕಾವ್ಯಗಳ ಹಾವಳಿ ಮಿತಿಮೀರಿದಾಗ ಸಾಧು ಜನರು ಸತ್ಯಾವ್ಯದ ತುಣಕನ್ನೂ ಕಾಣಲಾರದೇ ಕಂಗಾಲಾಗಿಬಿಟ್ಟರು. ಸತ್ಯಾವ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಮಹಾಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ದೈವಸ್ವಭಾವದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ್ಳಾರಿರುವರೆಂದು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸತ್ಯಾವ್ಯಗಳ ಪುನರುಜ್ಜೀವನ

ಹೀಗೆ ಸುಜನರು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವಾಗ, ಭಗವದಾಜ್ಞಾಧಾರಕರಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅವತರಿಸಿ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಯಥಾರ್ಥ ಅರಿವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಸರ್ವಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರೊಬ್ಬರೇ ಕಾವ್ಯದ ಸಮೀಚೀನ ಜ್ಞಾನ ನೀಡುವರೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಎಲ್ಲ ಸುಜನರು ಕಾವ್ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು

ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟಾಗ, ಸತ್ಯಾವ್ಯದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸುವ ಅಮೃತರಸದಂತಿರುವ 'ಯವಕಭಾರತ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯರತ್ನವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಕರುಣಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಉಜ್ಜೀವನಗೊಂಡ ಈ ಸತ್ಯಾವ್ಯಪರಂಪರೆಯು ಆಚಾರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು-ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಕವಲೊಡೆದು ಬೆಳೆಯಿತು. ಅಂದಿಗೂ ಇಂದಿಗೂ ಸುಮಾರು ಮಧ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥರು - ವಿಜಯಿಂದ್ರತೀರ್ಥರು-ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥರೇ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಿವರ್ಯರಿಂದ ಅದು ಹೆಮ್ಮರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಚಿಗುರೊಡೆದು, ಈ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಟ್ಟಾಗ, ಅಭಿನವ ಆನಂದತೀರ್ಥರೆನಿಸಿದ ಶ್ರೀ ೧೦೮ ಶ್ರೀಮತ್ ಸತ್ಯಧ್ಯಾನತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯರಾದ, ಸಿದ್ಧಾಂತದೀಕ್ಷಾನ್ವಿರೂಢ ಕವಿತೆಯಿಂದ. ಅಭಿನವ ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರೆಂದು ಗೇಗೀಯಮಾನರಾದ, ಪಂಡಿತರಾಜ ಶ್ರೀ ಜಾಲಿಹಾಳ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರ ನವರಸಭರಿತವಾದ ಕಾವ್ಯಫಲಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಗ್ರಂಥ

ಹೀಗೆ ವಿರಾಜಿಸುವ ಈ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ ಜಾಲಿಹಾಳಾಚಾರ್ಯರ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಫಲಗಳ ರುಚಿಯನ್ನು ಸವಿಯುತ್ತ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ಶುಚಿಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ರುಚಿರಾಚಾರ್ಯನೆಂಬ ಯುವಕನಿಂದ ರಚನೆಗೊಂಡಿರುವ ಕಿರು ಕಾವ್ಯವೇ “ಶಾಂತಕೌಂತೇಯವ್ಯಾಯೋಗಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಗ್ರಂಥ. ಇದು ಒಂದು ವಿಧದ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ. ಮಾಧ್ವರಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರೇ ಬಹಳ. ಕವಿಗಳು ಬಹು ವಿರಳ. ಅದರಲ್ಲೂ ಬಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶ್ರಾವ್ಯ ಕಾವ್ಯವೇ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿವೆ. ಶ್ರಾವ್ಯಕಾವ್ಯದ ಮೇರುಶಿಖರದಂತೆ ಶ್ರೀವಾದಿರಾಜರು “ರುಕ್ಮಿಣೀಶವಿಜಯ”ವನ್ನು ರಚಿಸಿದನಂತರ, ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯದ ಉಜ್ವಲವನ್ನು “ಸುಭದ್ರಾಹರಣ” ನಾಟಕದಿಂದ ಶ್ರೀ ಸುಧೀಂದ್ರ ತೀರ್ಥರು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ, ಮಾಧ್ವರಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯದ ರಚನೆಯನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹುಡುಕಿ ಗುರುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ವೈಜ್ಞಾನಿಕಯುಗದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಪೂರ್ವೀಕರ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅಧ್ಯಯನವೇ ದುಸ್ತರವಾದ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಾವ್ಯಪರಂಪರೆಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯವೊಂದು ಎಳೆವಯಸ್ಸಿನ ಹುಡುಗನಿಂದ ರಚನೆಗೊಂಡು ಪ್ರಕಾಶನೆ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದು, ಮರಳುಗಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಮೃತ ನದಿಯು ಪ್ರವಹಿಸಿದಂತೆ ಬಹಳ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ಹಾಗೂ ಪರಮಾನಂದಕರವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತರೂಪಕ - ಹಾಗೂ ಕವಿ

ದಶವಿಧರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ “ವ್ಯಾಯೋಗ” ಎಂಬುವುದು ಒಂದು. ಅಂಕಗಳ ಪ್ರಭೇದವಿಲ್ಲದೇ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದ ಕಥಾ-ಸಂಭಾಷಣೆಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಗೊಂಡಿರುವ ರೂಪಕ. ಭಾಸಕವಿಯ “ಮಧ್ಯಮವ್ಯಾಯೋಗದಂತೆ” “ಶಾಂತಕೌಂತೇಯ” ಎಂಬುವ ಈ ರೂಪಕವೂ ಮಹಾಭಾರತದ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನೇ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆದರೆ - ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ “ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯದ” ಮಹಾಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಭೀಮಸೇನ ಧನಂಜಯಾದಿ ಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಸುದರ ಸಂಭಾಷಣೆಯೂ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತ ಬಂಧುರ ವಿವಿಧ

ಛಂದೋನಿಬದ್ಧ ಶ್ಲೋಕಗಳೊಂದಿಗೆ ಸ್ವಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಹೊರಚೆಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಈ ಕವಿ. ರಮಣೀಯ ಹಾಗೂ ಆದರಣೀಯ ಮತ್ತು ಶ್ರವಣೀಯ ದರ್ಶನೀಯವಾದ ಈ ರೂಪಕವನ್ನು ತನ್ನ ೧೮ರ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೇ ದಾಟಿದ ಎಳೆವಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಈ ಕವಿಯು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಭಿನಂದನೀಯನೇ.

ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕಾದಿ ಗದ್ಯ ಪದ್ಯಾತ್ಮಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ನ್ಯಾಯ ವೇದಾಂತ ವ್ಯಾಕರಣ ಮೀಮಾಂಸಾ, ಸಂಗೀತ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ದಿವ್ಯೋಪನ್ಯಾಸ ಗ್ರಂಥನಿರ್ಮಾಣ ಮುಂತಾದ ಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವ ವಿಖ್ಯಾತರಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಪೂಜ್ಯ ಶ್ರೀ ಪಂಡಿತರಾಜ ಶ್ರೀ ಜಾಲಿಹಾಳ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ ದೌಹಿತ್ರನಾದ ಈ ಕವಿಯು ಈ ಪೂಜ್ಯರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನ್ಯಾಯವೇದಾಂತಾದಿದರ್ಶನ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯನಾಟಕಾದಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಗೀತಾದಿಕಲಾಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಂಡು ಉದಯೋನ್ಮುಖನಾಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಚಿ|| ರುಚಿರಾಚಾರ್ಯನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಈ ಕವಿಯು ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ನಮ್ಮ ಲ್ಲೇ ಕಾವ್ಯಕೋಶಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ನ್ಯಾಯ ವೇದಾಂತಾದಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ - ಶ್ರೀ ಹರಿವಾಯು ಗುರುಗಳ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಜರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಮ್ಮ ಉಹಗೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದು ನಮ್ಮ ವಂಶದ ಮಹಾಭಾಗ್ಯವೇ ಸರಿ. ವರ್ಧಿಷ್ಣುವಾದ ಈ ಕವಿಯನ್ನು ಸಹೃದಯ ವಿದ್ವದ್ವರೇಣ್ಯರು ತಮ್ಮ ಅಂತಃಕರಣ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಶೀರ್ವಾದ ಬಲದಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ಬಲಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಹಾಗೂ ಸದಾಚಾರ ಸನ್ಮಾರ್ಗ ನಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಸದ್ವಿದ್ಯಾಗರಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಸಲಿ ಎಂದು ಬಿನ್ನವಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಬಾಳಗಾರು ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ

ಶಾಂತಕೌಂತೇಯವ್ಯಾಯೋಗಃ

ವ್ಯಾಯೋಗ

ರೂಪಕಗಳು ಹತ್ತು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಯೋಗವೆಂಬುದೂ ಒಂದು. ವ್ಯಾಯೋಗರೂಪವಾದ ರೂಪಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿರಬೇಕು. ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರಬೇಕು. ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾದ ಕೌಶಲವೈತ್ತಿಯನ್ನು ಬಳಸಬಾರದು. ಹಾಸ್ಯ-ಶೃಂಗಾರ-ಶಾಂತ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂಗವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಬಾರದು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಯೋಗದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಕೃತವ್ಯಾಯೋಗ

ಈ ರೂಪಕವೂ ವ್ಯಾಯೋಗವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಆಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇರುವ 9 ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳು ಕೇವಲ ಎರಡು. ಇಲ್ಲಿ ಕರುಣಾರಸ ಪ್ರಧಾನ. ಹೀಗಾಗಿ ಕೌಶಲವೈತ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೆಸರಿನ ಆರಂಭ ಶಾಂತವೆಂದು ಇದ್ದರೂ, ಇಲ್ಲಿ ಶಾಂತವು ಅಂಗವೇ ಹೊರತು ಪ್ರಧಾನ ರಸವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಥೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆ

ಈ ವ್ಯಾಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಹಾಗೂ ರಸಗಳ ಮಿಶ್ರಣ, ಇದಲ್ಲದೇ ಅಲಂಕಾರಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವ ಈ ರೂಪಕದ ಪೂರ್ವ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಕರ್ತವ್ಯದಂತೆ ಆಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಬಹಳ ವರ್ಷಗಳುರುಳಿದ ಮೇಲೆ, ಇತ್ತ ದುರ್ಯೋಧನನು ಪಾಂಡವರನ್ನು ಹಾಗೂ ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಹೀಯಾಳಿಸಬೇಕೆಂಬ ದುರುದ್ದೇಶದಿಂದ, ಆ ವನಕ್ಕೆ ಸಪರಿವಾರನಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಫೋಷಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ನೆಪಮಾಡಿ, ಬೇಡವೆಂದು ತಡೆಯುವ ತಂದೆ ಧೃತರಾಷ್ಟ್ರನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ, ಇವನ ದುರುದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ದೇವೇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸಲು, ಗಂಧರ್ವರಾಜನಾದ ಚಿತ್ರಸೇನನನ್ನು ಅದೇ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ, ಆ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಬರಲು ಆದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಂತೆ ಚಿತ್ರಸೇನನು, ದುರ್ಯೋಧನನು ಬರುವ ಮುಂಚೆಯೇ ಆ ವನಕ್ಕೆ ಸಪರಿವಾರನಾಗಿ ಆಗಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ಸುಂದರ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಸುಂದರವಾದ ಒಂದು ಕೊಳವಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅವನೇ ಇದ್ದು ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಸಪರಿವಾರನಾಗಿ ಆಗಮಿಸಿದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಮದದಿಂದ, ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೊರ ಹೋಗಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ನಾನು ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಗಂಧರ್ವರಾಜನು ಹೇಳಿದಾಗ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರಿಗೆ ಜಗಳವಾಗಿ ಫೋರ ಕದನವೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ದೈವೀ ಶಕ್ತಿಸಂಪನ್ನನಾದ ಈ ಗಂಧರ್ವರಾಜನು

ಕರ್ಣನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ವೀರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಪಲಾಯನಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ತನ್ನ ಮಾಯಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅವನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ದುರ್ಯೋಧನನ ಭಟಜನರು ಇತ್ತ ಪಾಂಡವರ ಬಳಿ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಕೂಗುತ್ತ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇವಿಷ್ಟು ಈ ರೂಪಕದ ಹಿನ್ನೆಲೆ. ಆಗ ಶಾಂತಮೂರ್ತಿಯೂ ಅಜಾತಶತ್ರುವೂ ಆದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಏನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ? ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ಕೌರವರೆಂಬ ಕಾಡಿಗೆ ಬೆಂಕಿಯಾದ ಪ್ರಚಂಡಪಾಂಡವನಾದ ವ್ಯಕೋದರನು ಆಗ ಏನನ್ನುತ್ತಾನೆ? ಇವರಿಬ್ಬರ ಆದೇಶ ಉಪದೇಶಗಳಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಅರ್ಜುನನು ಏನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ? ಆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಈ ರೂಪಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೂಪಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ

ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ದ್ರೌಪದಿ ಹಾಗೂ ಭೀಮಾರ್ಜುನರಿಂದ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ, ದುರ್ಯೋಧನನ ಭಟರ ದೀನನಾದವನ್ನು ಕೇಳುವ ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಈ ರೂಪಕವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಆರ್ತನಾದವು ಯಾರದ್ದೆಂದು ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ, ಹೃದಯ ಕರಗುವುದರಿಂದ ಇದು ನಮಗೆ ಪರಿಚಿತನದೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ದ್ರೌಪದಿಯು ಧೀರರಾದ ಪಾಂಡವರಿರುವ ಈ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಈ ದೈನ್ಯತೆಗೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ಆಶ್ಚರ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಈ ವನದಲ್ಲಿ ಭೀಮನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ದುಷ್ಟ ಕಿರ್ಮೀರಾದಿಗಳು ನಾಶ ಹೊಂದಿ ಸುಜನರು ಸುಖವಾಗಿದ್ದಾಗ ಈ ರೀತಿಯ ದೈನ್ಯನಾದವು ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಇದರಿಂದ ನನಗೆ ಬಹಳ ವಿಷಾದವಾಗುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ವ್ಯಕೋದರನು ರಾಜ್ಯ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರೌಪದಿಯು ದೀನಳಾಗಿ ಕೂಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವಿಷಾದವಾದಂತೆ ಇದೇನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನುಡಿಯುತ್ತ ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕ್ರೋಧದಿಂದ ನೆನಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನ ಘಟನೆಗಳು ನೆನಪಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ದ್ರೌಪದಿಯು ಎಚ್ಚರತಪ್ಪಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ, ದುಃಖಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಶಾಂತವಾಗಲು ತಾನು ಭಗವಂತನ ಮಂದಿರದ ಕಡೆಗೆ ನಡೆಯುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ದ್ರೌಪದಿಯು ಹೊರ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ. ಇದಿಷ್ಟು ಈ ರೂಪಕದ ಆರಂಭ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಆ ಆ ಪಾತ್ರಗಳ ಧಾರಿ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮನೋವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಟನ ಆಗಮನ

ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಮಾತಿನಂತೆ, ದೂರದಿಂದ ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಕೂಗುವ ಆ ಭಟನ ಭಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಅವನೇ ತಮ್ಮ ಎದುರು ಬರುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ಅರ್ಜುನನು ಹೇಳಿದಾಗ, ಯಾರವನು? ನಾವೇ ನೋಡೋಣವೆಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಭೀಮಸೇನನಿಂದ ಜೊತೆಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಬೇಗನೇ ಗುರುತಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೇಷದಿಂದ ಭಟನೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಜುನ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೆಲ್ಲ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಕಳ್ಳನಂತೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವನು ನಮ್ಮೆದುರು ಬರಲು ಏನೋ ಚಿಂತಿಸುವಂತಿದೆಯೆಂದು

ಭೀಮಸೇನನು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ ಅರ್ಜುನನು “ಇವನು ದುರ್ಯೋಧನನ ಆಪ್ತ ಭಟನಾಯಕ! ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮೆದುರು ಬರಲು ಸಂಕೋಚಪಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ” ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಆಶ್ಚರ್ಯ! ದುರ್ಯೋಧನ ಬದುಕಿರುವಾಗಲೇ ಇವನು ನಮ್ಮನ್ನು ದೀನನಾಗಿ ಬೇಡುತ್ತಿರುವುದು!” ಎಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ನುಡಿದಾಗ, ಆ ಕಳ್ಳ ದುರ್ಯೋಧನ ಇವನನ್ನೂ ವಂಚಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ವೃಕೋದರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದುರ್ಯೋಧನನು ತನ್ನನ್ನೇ ನಂಬಿರುವ ಜನರಿಗೆ ದ್ರೋಹ ಬಗೆಯಲಾರನೆಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹವಣಿಸಿದಾಗ, ತಂದೆಗೇ ಬಾಲ್ಯದಿಂದ ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿ ದ್ರೋಹಮಾಡಿದ ಆ ದುರ್ಯೋಧನ ಜಗದ್ವಂಚಕನೆಂದು ಭೀಮಸೇನ ಗುಡುಗುತ್ತಾನೆ, ಸತ್ಯ ಕಠೋರವಾದ ಆ ಮಾತಿಗೆ ತಲೆ ಬಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು, ಎದುರು ಬಂದ ಭಟನಿಗೆ ಏನು ಭಯವೆಂದು ಅರ್ಜುನನಿಂದ ಕೇಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಹಿಂದೆ ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿ, ದುರ್ಯೋಧನ ದೇಹಸಹಿತವಾಗಿ ದಿವಂಗತನಾಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ! ಕಾಪಾಡಬೇಕೆಂದು ಆ ಭಟನು ಬೇಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಕರ್ಣನ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಅರ್ಜುನನು, ಆ ಕರ್ಣನು ಏನು ಹರಟೆ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದು ಛೇದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರ ರಕ್ತವಿಲ್ಲದವನಾದ ಅವನು ಯುದ್ಧವೇನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ? ಪಲಾಯನ ಒಂದೇ ಅವನ ದಾರಿಯೆಂದು ಭೀಮಸೇನ ಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಯುಧಿಷ್ಠಿರ - ವೃಕೋದರ ಸಂವಾದ

ಭೀಮಾರ್ಜುನರು ಹೀಗೆ ಆನಂದಪಡುತ್ತಿದ್ದರೇ, ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಮಾತ್ರ ಬಹಳ ಶೋಕಪಡುತ್ತಾನೆ. ಕಷ್ಟವಾಯಿತೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. “ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯರು ದೈತ್ಯರ ಶತ್ರುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯರು. ನಾವಾದರೋ ಕಿರ್ಮೀರಾದಿ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳಾಗಿ ಈಗ (ದೇವಬಂಧುಗಳಾದ ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳಾಗಿ) ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅಪ್ರಿಯರಾಗುತ್ತೇವೆ” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಭೀಮಸೇನನು “ಇದು ಸಂತೋಷಪಡುವ ಸಮಯ. ನಾವು ಕುಳಿತಿರುವಂತೆಯೇ ನಮ್ಮ ಭಾರ ಇಳಿಸುವ ಹಾಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿ ಈಗ ನಮಗೆ ದೊರಕಿದ್ದಾನೆ”. ಎಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಯಾರೆಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಕೇಳಿದಾಗ ಗಾಂಧಾರೀನಂದನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದವನೆಂದು ಭೀಮ ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ದುರ್ಯೋಧನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದ ಗಂಧರ್ವನೇಕೆ ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯನೆಂದು ಅರ್ಜುನ ಕೇಳಿದಾಗ, ದುರ್ಯೋಧನನ ದುರಾಲೋಚನೆಯನ್ನು ಊಹಿಸಿದ್ದ ಭೀಮನು. “ಘೋಷಯಾತ್ರೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆಂಬ ನೆಪದಿಂದ ತಂದೆಗೆ ವಂಚನೆ ಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು, ತನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ. ನಮ್ಮನ್ನು ಹೀಯಾಳಿಸಲು ಬಂದ ಆ ದುಷ್ಟನನ್ನು ಬಲು ಬೇಗನೇ ಬಂಧಿಸಿದ ಆ ಗಂಧರ್ವ ನಮಗೆ ಪ್ರಿಯನಲ್ಲವೇ?” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಶಾಂತರೂಪನಾದ ಧರ್ಮರಾಜನು “ಘೋಷಯಾತ್ರೆಗೆಂದೇ ಬಂದ ದುರ್ಯೋಧನನ ಬಗ್ಗೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಏಕೆ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವೆ?” ಎಂದು ಕೇಳಿದಾಗ, ಭೀಮಸೇನನು ಕೆರಳಿ ಕೆಂಡನಾಗಿ ತಾನು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಬಹು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಆ ದುರ್ಯೋಧನನಿಗೆ ಅಂಥ ದುರಿಚ್ಛೆ ಇಲ್ಲವಾಗಿದ್ದರೆ . . . ತನ್ನೊಡನೆ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಜನರನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆದು ತಂದಿದ್ದಾನಲ್ಲವೇ! ಅಹೋ! ಅನೇಕ ಕಲಾಕುಶಲರಾದ ಜನರನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆದಿದ್ದಾನಲ್ಲವೇ! ಹಾಗೆಯೇ

ಘೋಷಯಾತ್ರೆಯಾಗಿ ಯಾರ ಸಹಾಯವೂ ಬೇಕಾಗದ ಆ ದುರ್ಯೋಧನನ ಜೊತೆ ಶಕುನಿ-ಕರ್ಣ-ಮೊದಲಾದ ಪರಿವಾ ಬಂಧುಗಳು ಬಂದಿರುವುದೂ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಿದೆಯಲ್ಲವೇ! ಅಹೋ! ಘೋಷಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಬಯಸುವ ಆ ದುರ್ಯೋಧನನು ಈ ವನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದೂ ವ್ಯರ್ಥವೇ! ಇದರಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಲು ಬಯಸದೇ ಆ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಲಿಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲವೇ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಗಂಧರ್ವನೊಡನೆ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದ್ದಾನಲ್ಲವೇ! ಹೋ! ಎಲ್ಲವೂ ವ್ಯರ್ಥ!” ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದಿಂದ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ ನಂತರ ವೃಕೋದರನು “ನಾವು ಮಾಡಬೇಕಾದದ್ದನ್ನು ಗಂಧರ್ವ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ನೀನು ಕಷ್ಟ ಪಡುವುದೇ ವ್ಯರ್ಥ. ಸುಮ್ಮನೆ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿರು” ಎಂದು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಷ್ಟು ರೌದ್ರವಾಗಿ ವೃಕೋದರ ನುಡಿದರೂ ಧರ್ಮಪುತ್ರನು, “ಶರಣಾಗತರಾದ ಭಯಾರ್ತರಾದ ಜನರನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯರಾಜರೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ರಾಜಾಧಿರಾಜನಾದ ನೀನು ಹೇಗೆ ಸುಮ್ಮನಿರುವೆ?” ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅರ್ಜುನನು ದುಷ್ಟಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಅವನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಬೇಕೆಂದಾಗ, ಬಂಧುವಾದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲೇಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾನೆ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ. ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಮಾತಿನಂತೆ ರಾಜಧರ್ಮ-ಬಂಧುಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕೋ? ಅಥವಾ ದುಷ್ಟನಿಗೆ ಉಪಕಾರ ಮಾಡಬಾರದೆಂಬ ವೃಕೋದರನ ಮಾತನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕೋ? ಎಂಬ ಗೊಂದಲದಿಂದ ಆಗ ಅರ್ಜುನನು ಉದಾಸೀನನಾಗುತ್ತೇನೆಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು, ಅವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸದಿದ್ದರೆ ಅವರ ಕುಲವರುಗಳು ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಶಪಿಸಿಬಿಟ್ಟಾರು. ಇದರಿಂದ ಕುಲನಾಶವೇ ಆದೀತೆಂದು ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವೃಕೋದರನು ಹೇಳುತ್ತಾ, ನಾವೇನೂ ಗಾಂಧಾರೀಯ ಮಕ್ಕಳಂತೆ ಕೆಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಶಾಪಾದಿಗಳು ಕೇವಲನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು, ನಾವು ಅವರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸದಿದ್ದರೆ ಹಿರಿಯರಾದ ಭೀಷ್ಮಾದಿಗಳು ಶಾಪಕೊಟ್ಟಾರು? ಎಂದು ಭಯ ಹುಟ್ಟಿಸಿದಾಗ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಅವರು ಇದನ್ನು ದುರ್ಯೋಧನನ ಸ್ವಯಂ ಕೃತ ಅನರ್ಥವೆಂದು ಬಲ್ಲವರಾದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಶಪಿಸಲೂ ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಹಿಂದಿನ ಪಾಪಗಳ ಫಲವನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ. ಸಂತೋಷಪಡೋಣ ಅಥವಾ ಸುಮ್ಮನಿರೋಣ. ಇಲ್ಲಿ ಖೇದವಂತೂ ಯಾರಿಗೂ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಭೀಮಸೇನ ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ದುರ್ಯೋಧನನ ಆಕ್ರಂದನ

ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವಿಚಾರವಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ, ಅತ್ತ ದುರ್ಯೋಧನನು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಮನ ಕರಗುವಂತೆ ಆಕ್ರಂದನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ, “ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಹೋಗಿ ಆ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲೇಬೇಕೆಂದು. ಸಾಧ್ಯಸ್ಕೃಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಿತನಾದ್ದರಿಂದ ನನ್ನಿಂದ ಬರಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಭೂಮಂಡಲವನ್ನಾಳುವ ನಿಮ್ಮ ಅಣ್ಣನ ಆದೇಶ!” ಎಂದು ನುಡಿಯುವನು. ಆಗ ಪ್ರತಿ ಮಾತನಾಡದೇ ಅವನ ಆದೇಶದಂತೆ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ಸಾಹದ ಪ್ರತೀಕನಾದ ಅರ್ಜುನನಂತೂ

ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆನಂತರ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಲು ತನಗೇ ಅವಕಾಶ ನೀಡಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಜುನನು ವೃಕೋದರನಿಗೆ ವಂದಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ, ತಮ್ಮನಿಗೆ ಯಶ ದೊರೆಯಲೆಂದು ವೃಕೋದರನು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಅವಕಾಶ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಗಂಧರ್ವ - ಅರ್ಜುನ ಸಂಭಾಷಣ

ಕುದುರೆಯು ರಥವನ್ನೆಳೆಯುವಂತೆ ಆ ಗಂಧರ್ವನು ದುರ್ಯೋಧನನ ದೇಹವನ್ನು ಎಳೆದೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಅರ್ಜುನನು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಸಂಭೋಧಿಸುತ್ತ, ಆ ಕೌರವರನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಒಡೆಯನ ಆದೇಶದಂತೆ ಇವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಎಳೆದೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಎಂದೂ ಬಿಡಲಾರನೆಂದು ಗಂಧರ್ವನು ನುಡಿಯುವನು. ಹೀಗೆ ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ವೀರಸಂಭಾಷಣೆ ಸಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೆ ಗಂಧರ್ವನು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನನ್ನು 'ಯುಧಿ ಅಸ್ಥಿರ' ಎಂದು ಅಪಹಾಸ ಮಾಡಿದಾಗ, ಅರ್ಜುನನು ಕೃದ್ಧನಾಗಿ ಗಂಧರ್ವನ ಜೊತೆ ಯುದ್ಧವಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಗಂಧರ್ವನು ಮಾಯೆಯಿಂದ ಅದೃಶ್ಯನಾಗಿ, ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಬಾಣಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಕೂಡಲೇ ಅರ್ಜುನನು ದಿವ್ಯ ಅಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆ ಮಾಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಗಂಧರ್ವನನ್ನು ಪೀಡಿಸಿ ಭಯಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವನಾಗ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಈ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಹೇಗೆ ಬಿಡಲು ಸಾಧ್ಯ? ಎಂದು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ತನ್ನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅರ್ಜುನನೂ ಸಹ ನರೇಂದ್ರನ (ಅಣ್ಣನ) ಆಜ್ಞೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಬಿಡದೇ ಇರಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಗಂಧರ್ವನು ಗೊಂದಲಗೊಂಡವನಾಗಿ, ಈಗೇನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಧರ್ಮರಾಜನ ಬಳಿಯೇ ಕೇಳೋಣವೆಂದು ಹೇಳಿ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ನಿರ್ಣಯ

ಚಿತ್ರಸೇನನ ಗೊಂದಲವನ್ನು ಕೇಳಿ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಹೀಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಇಂದ್ರನು ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕಾಗಿ ಇವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಆದೇಶಿಸಿದ್ದ. ಅದರಂತೆ ನೀನು ನಡೆದಿರುವೆ. ಣಾವೂ ಸುಖವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೇವೆ. ಇದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಆದರೆ ನನಗೆ ಆನಂದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುವವನಾಗಿ ಇಂದ್ರ-ನರೇಂದ್ರ ಇವರಿರ್ವರಿಗೂ ಸಂತೋಷ ನೀಡುವವನಾಗು. ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡು" ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಾಯಾಪಾಶದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ

ಆದರೆ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಮಾಯಾಪಾಶದಿಂದ ಬಂಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಂದಲೂ ಅವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಶ ಬಂಧನದ ನೋವಿನಿಂದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬಿಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅವನ ಬಿಡಗಡೆಯ ಉಪಾಯವೇನೆಂದು ತಿಳಿಯದಿದ್ದಾಗ, ಪತಿವ್ರತೆಯು ಕಾಲಿನಿಂದ ಒದ್ದರೆ ಪಾಶ ಬಿಡುಗಡೆ ಆಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಗಂಧರ್ವನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಆ ವನದಲ್ಲಿ ಆಗ ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಕರೆದರೆ ಅವಳು

ಇವನನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಜುನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಋಷಿಯು ದುರ್ಯೋಧನನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕರೆ ತರಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಆಗ ಚಿತ್ರಸೇನನು “ಒಂದು ವೇಳೆ ಅಪತಿವ್ರತೆ ಒದ್ದರೆ, ಈ ಬಂಧನ ಎರಡು ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಬಿಗಿಯುತ್ತದೆ” ಎಂದು ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಮಹಾಪತಿವ್ರತೆಯೆಂದು ಲೋಕಖ್ಯಾತಿವುಳ್ಳ ಭಾನುಮತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತರಲು ಧರ್ಮರಾಜನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಭಾನುಮತಿಯು ಬಂದು ಒದ್ದರೂ ದುರ್ಯೋಧನನ ಬಂಧನ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಎರಡುಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭಾನುಮತಿಯು “ಅನ್ಯಾಯ! ಅನ್ಯಾಯ! ಪತಿವ್ರತೆಯು ಒದ್ದರೆ ಬಂಧನ ನಾಶವೆಂದು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಿ, ನನ್ನ ಗಂಡನ ಮೇಲಿನ ದ್ವೇಷದಿಂದ, ನನ್ನ ಅಪಮಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನೋಡಿರಿ ಧರ್ಮರಾಜನ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವನ್ನು!” ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಾಳೆ. “ಇದು ನಿಜವೇ ಆಗಿದ್ದರೆ, ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ” ರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಧರ್ಮರಾಜನು ದ್ರೌಪದಿಯನ್ನು ಕರೆದು, ಇವನ ಪಾಶಬಂಧನವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ “ಹೇಸಿಗೆ ತುಳಿದ ಕಾಲಿನಿಂದಲೂ ಸಹ ಇವನನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಾರೆ”. ಎಂದು ಅವಳು ತನ್ನ ಅಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಧರ್ಮರಾಜನು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಲು ಹೇಳಿ ವಿಫಲವಾಗಿ, ಕೊನೆಗೆ ಇದು ಗಂಡನ ಆದೇಶ. ಅವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲೇಬೇಕು. ನೀನು ಬಿಡಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ನಿನ್ನ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯದ ಬಗ್ಗೆ ಭಾನುಮತಿಯು ಶಂಕೆ ಬಲವಾಗುತ್ತದೆ” ಎಂದು ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಗಂಡನ ಆದೇಶ ಪಾಲಿಸುವುದೇ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿ, ಎಡಕಾಲಿನ ತುದಿಯಿಂದ ದ್ರೌಪದಿಯು ಒದೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಕೂಡಲೆ ಪಾಶಬಂಧನದ ವಿಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆನಂತರ ತಮ್ಮ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಋಷಿಗೆ ವಂದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದಿಷ್ಟು ಈ ರೂಪಕದ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ.

ಮೂಲಕಥೆಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸ

ಮೂಲ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪತಿವ್ರತೆಯ ಕಾಲಿನಿಂದ ಒದೆಯುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಾಂತ ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದು ಪುರಾಣಾಂತರದ ಕಥೆಯೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಳವಡಿಸಿದ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳು, ಋಷಿಯ ಪಾತ್ರ, ಹಾಗೂ ಮಾಯಾಯುದ್ಧ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನೆ. ವ್ಯಾಯೋಗಲಕ್ಷಣಗಳ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮನ್ ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯದಿಂದ ನಿರ್ಣೀತಪ್ರಮೇಯಗಳು ತುಂಬಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸದ್ಭೂಪಕವಾಗಿದೆ. ಮೂಲ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಆದಂತಿಲ್ಲ.

ಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಹಾಗೂ ರಸಗಳ ಮಿಶ್ರಣ

ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಪಾತ್ರಗಳಿವೆ. ಕವಿಯು ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ರಸವನ್ನು ಅವಿಷ್ಕಾರವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಸಿಹಿ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಸವಿದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಸಿಹಿ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಅದು ಸಪ್ತೆಯಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧರಸವನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಕರುಣಾರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ

ರೌದ್ರರಸದಿಂದ ಭೀಮನ ಪಾತ್ರ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಉತ್ಸಾಹದ ಚಿಲುಮೆಯಾದ ಅರ್ಜುನನಿಂದ ವೀರರಸವನ್ನು, ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಗಂಧರ್ವರಾಜನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ದ್ರೌಪದಿ-ಭಾನುಮತಿಯರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವತ್ವವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಹಾಗೂ ರಸಗಳ ಮಿಶ್ರಣ ಇವೆರಡೂ ಬಹು ಹೃದಯಂಗಮವೆನಿಸಿವೆ.

ಈ ರೂಪಕದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ

ಈ ರೂಪಕದ ಕವಿಯು ಮಾಧ್ವನಾದ್ಧರಿಂದ ಮಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತದ ಅನೇಕ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲಾಗಿದೆ. “ಸಂಶೋಕಜಮೋಹಾಪ್ತಿ” (೯) “ಉಪಕ್ರಮನಯಾಚ್ಛೇಯಾನ್” () “ಪರಾಭಿಧ್ಯಾನಯೇ ಸಿದ್ಧಃ” () ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಮೀಮಾಂಸಗಳ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿರುವುದು ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಭೀಮಸೇನದೇವರ ನಿರ್ಣಯದನಂತರ ಧರ್ಮರಾಜನು ಹಾಗೆ ದುರ್ಯೋಧನನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಆದೇಶಿಸಿದ್ದು ಕಲಿಪ್ರವೇಶದಿಂದ, ಎಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನ ಮಾಧ್ವಕವಿಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು, ಗದ್ಯ ಪದ್ಯಗಳ ಚಮತ್ಕಾರವಂತೂ ಅನುಪಮವಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ನೀತಿಗಳೂ ಹೇರಳವಾಗಿ ತುಂಬಿವೆ. ಮಹಾಭಾರತದ್ದೇ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಡಲಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ವೈಕೋದರನ ಶುದ್ಧ ಭಾಗವತ ಧರ್ಮರತಿಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸಿರುವುದು ಈ ರೂಪಕದ ಮುಖ್ಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಹೀಗೆ ಈ ರೂಪಕವು ಲೌಕಿಕ-ವೈದಿಕ ಎಲ್ಲ ಜನರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಆಹ್ಲಾದ ನೀಡಲು ಅರ್ಹವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಇದರ ರಸಾಸ್ವದನೆ ಮಾಡಲೆಂದು ವಿದ್ವಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ವಿನಂತಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿತತ್ಕವಿಮಾತುಲಃ

ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಜಾಲಿಹಾಳ

The first part of the paper is devoted to a discussion of the general principles of the theory of the structure of the atom. It is shown that the structure of the atom is determined by the laws of quantum mechanics, and that the laws of quantum mechanics are determined by the laws of the theory of relativity.

The second part of the paper is devoted to a discussion of the application of the theory of the structure of the atom to the study of the properties of matter. It is shown that the theory of the structure of the atom can be used to calculate the properties of matter, and that the properties of matter can be used to determine the structure of the atom.

The third part of the paper is devoted to a discussion of the application of the theory of the structure of the atom to the study of the properties of light. It is shown that the theory of the structure of the atom can be used to calculate the properties of light, and that the properties of light can be used to determine the structure of the atom.

The fourth part of the paper is devoted to a discussion of the application of the theory of the structure of the atom to the study of the properties of the universe. It is shown that the theory of the structure of the atom can be used to calculate the properties of the universe, and that the properties of the universe can be used to determine the structure of the atom.

The fifth part of the paper is devoted to a discussion of the application of the theory of the structure of the atom to the study of the properties of the human body. It is shown that the theory of the structure of the atom can be used to calculate the properties of the human body, and that the properties of the human body can be used to determine the structure of the atom.

॥ श्रीः ॥

॥ गुरुराजो विजयते ॥

शान्तकौन्तेयव्यायोगः

धर्मिष्ठस्य च कर्मजापदि सदा निर्माणदः शर्मणः

दुर्मनोर्मिमतश्च मर्मरसहृद्गर्माभकर्माऽसमः ॥

कूर्माद्याकृतिमान् रमाप्रियतमो ब्रह्मादिसर्वोत्तमः

स्वर्मुञ्चन्निजभक्तिवारि वितरन्निर्मातु मां निर्मलम् ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः

भाषाऽदोषा स्वरविलसिता प्राकृता स्यात्ततोऽपि

माध्वी विद्वद्वदनसदना रम्यगीर्वाणवाणी ॥

तस्या माध्वी सरसरुचिरा वाक्कवीनामवन्यां

तस्या माध्वी कवनभवना भारती भाति माध्वी ॥ २ ॥

अलमतिविस्तरेणानेन वर्णनेन । परोक्षप्रियाः खलु केवलं लेखाः । तदिदानीं विन्दाभ्येकं रूपकं सुन्दरमानन्दयितुमिदं सदायवृन्दकम् ।

(नेपथ्ये)

त्रायतां त्रायतां, देवस्त्रायतां त्रायताम् ।

सूत्रधारः

अये !

रूपकमेकं रुचिरं रौचिरमचिरेण चारुचरितोच्चम् ॥

याते कविवशत इते द्वापरमयि मयि निशम्यते किमिदम् ॥३॥

भवतु । पश्यामि तावत् किमिति । (पश्यति)

(पुनः नेपथ्ये)

त्रायतां त्रायतां देवस्त्रायतां त्रायताम् ।

सूत्रधारः

अहो! सम्यग्विज्ञातम् । एष खलु द्वैतवनविहितवासो वासरवदूषितविपिनवर्षः

पार्षदीपार्श्वकृतनिजोपवेशो वेषेणाप्यार्षतेजोमञ्जुलस्साक्षाद्धर्म इव समागतो मूर्तिमान्

धर्मपुत्रः, विषमदशाविषण्णानिवावेत्य सकृष्णान् श्रीकृष्णचरण निलयान् पाण्डुतनयान्

निजसुखलोकविलोकनेन कदर्थयितुमेव समागतस्य मिषीकृतघोषयात्रस्य सकलत्रमित्रसेनामात्रस्य,

परमिह विधिविपरिणामेण रणे कासारविहरणकारणे चित्रसेनाभिधानेन विचित्रसेनेन

गन्धर्वराजेन निजनिगडभूषणी कृतस्य कापट्यापहतयुधिष्ठिरविशिष्टराष्ट्रस्य ज्येष्ठधार्तराष्ट्रस्य

विमोचनाय, नाथप्राणैकरक्षणधिषणैः भटजनैर्नथिनात्यपकृतोऽपि सात्त्विकप्रकृतिरयं धृणिरिति पुनः पुनरीड्यते पीड्यत इव दैन्यताडितैराग्नेडितैः ॥

हा कष्टमापतितमिदं युधिष्ठिरस्य । यतः -

असदृशपौरुषवानप्यपरुषभाषी शशीव शान्त्याशी ॥

दीनाय दयादानः शमनतनूजोऽस्त्यजातशत्रुरयम् ॥ ४ ॥

परमस्य धीरः सहोदरो वृकोदरस्तु -

कुरुवनदावश्चण्डः पाण्डवकुण्डस्थगण्डभेरुण्डः ॥

खाण्डवमुण्डनसहकृद्गण्डीव्याज्येन जाज्वलीति बली ॥ ५ ॥

(इति स्थापना)

(ततः प्रविशन्ति उपविष्टाः सकृष्णाः युधिष्ठिरभीमसेनधनञ्जयाः)

युधिष्ठिरः- तात धनञ्जय! केषामिदमावेदनं सदैन्यमाश्रमान्तश्श्रूयते?

धनञ्जयः- मन्येऽहं परिचितमिव तं रवम् ।

युधिष्ठिरः- स्यादेवम् । यतः -

शब्देनैव सदैन्येन हृदयं सद्रवं ध्रुवम् ॥

द्रवत्येतद्रवेणैवं मे दयोदयदायिना ॥ ६ ॥

पार्षदी- आर्यपुत्र! का वा स्यादत्र भीतिः कृतदीनतोत्पत्तिरेतेषामत्युग्र भ्रात्रनीकवति भवति जाग्रति?

युधिष्ठिरः- सत्यमेवैतत्परमाश्चर्यम् । तथा हि -

नष्टाः दुष्टाः कष्टदा दृष्ट्यरिष्टाः

शिष्टाः शिष्टाः सुष्ठु पुष्टाः प्रहृष्टाः ॥

कीर्तेर्धाम्नो भीमनाम्नो महिम्ना

धन्येऽरण्ये दैन्यशून्येऽत्र दैन्यम् ॥ ७ ॥

हा विषीदति हृदयं मदीयमनेन ।

वृकोदरः- तथापि न तथा विषादः प्रसादसदसि मन्मनसि ।

पार्षदी- कथमार्यपुत्र?

वृकोदरः- यथा वेदिजायास्तव नरदेवसमिताववमानिताया धर्मसम्मुषितवीर्य पाण्डुतनयभार्यायाः सवेदनेन दैन्यनिनदेन । यथा वात्मकृताविश्वासेन श्रोत्रवासेन तव श्वासेन तदानीन्तनेन । यथा वाऽधुनाऽपि प्रत्यक्षेण दुःशशासनवासनान्धतमसस्व रूपदर्शिना स्वच्छन्दप्रवृत्तिना तव शिरोवृत्तिना व्याकुलेन व्यालतुलनेन नीलेन केशजालेन ।

यथा वा . . .

पार्षदी- हा कृष्ण! दीनबन्धो! (मूर्छिता)

युधिष्ठिरः- पार्षदि!!

पार्षदी- (वृकोदरसहायेन प्रबोधिता, उत्थाय) गच्छामि तावद्यत्र त्रातू रमेशितू राजर्जि मङ्गलमूर्तिः प्रसक्त्यै चित्तीयायै। (निर्गता)

धनञ्जयः- हा कष्टमिदं द्रष्टुम् ।

संशोकजमोहाप्तिर्वर्णनमात्रेण नित्यतमस इति ॥

सूत्रार्थस्य स्पष्टं दृष्टं दृष्टान्तवच्च यत्प्रकृतम् ॥ ८ ॥

युधिष्ठिरः- अलमनेन चर्वितचर्वणेन स्मृतिपथममुञ्चताऽस्मदहित कथामन्यनेन। पुरस्क्रियतां तावदियं पुरस्थिता दीनसेना । धनञ्जय! त्वरितमेहि प्रपन्नानिमान् । पालय भयहालाहलात् ।

धनञ्जयः- आर्य! एषोऽस्मि जिगमिषुरादेशपालनाय । (उत्थाय गन्तुं प्रवृत्त एव तिष्ठति) अये! मयि प्रवृत्त एव प्रस्थातुमायानिव दृश्यतेऽस्मत्सम्मुखमेषां प्रमुखः ।

युधिष्ठिरः- किमेवम्? पश्यामः सममेव किमिति! (वृकोदरेण सह स्वयमपि तिष्ठन् पश्यति) को नु खल्वेषः?

धनञ्जयः- वेषेण राजपुरुषोऽविषयोऽत्र सैषः

युधिष्ठिरः- ज्ञातो न वेति विमर्तिर्गतिदूरतोऽस्ति ॥

वृकोदरः- भीतोऽपि चिन्तयति रक्षणभिक्षणार्थं
अस्मत्समक्षममयं ननु वेगहीनः ॥ ९ ॥

धनञ्जयः- तदेतत्सत्यम् ।

युधिष्ठिरः- कुतः?

धनञ्जयः- एष खलु दृष्टिपथप्रविष्टकण्ठोपरिष्ठघटः पुरुषः परुषभाषण- यशोमात्रभूषणो दुर्योधनदुर्धनवशधिषणो भटराट् द्यूतगोष्ठ्यधि गतदौष्ट्यपाठः कष्टनिष्ठोऽपि किं न चिन्तयति नाथवञ्चितानां पाञ्चालीपतीनां किञ्चिदपि निजवञ्च- कमुखदर्शनाय?

युधिष्ठिरः- आश्चर्यम् । नन्दति गान्धारीनन्दने वसुन्धरायां निजदेवतायामयमुपागतः शरणमस्मान् तदप्रियानिति।

वृकोदरः- स्यादयमपि वञ्चितस्तेन स्तेनेन ।

युधिष्ठिरः- नैव स्यादेवम् । तथा हि -

नैवभूतोऽस्ति भविता भरतान्वयसम्भवः ॥

आत्मैकगतिं ताताऽकिञ्चनं वञ्चयेज्जनः ॥ १० ॥

वृकोदरः- हन्त । स्यादवञ्चितोऽयमकिञ्चन इति । वस्तुतस्तु
खलः पालोऽस्य भूपालमाबाल्यान्निजवत्सलम् ॥
मिथ्या तातं भणन् काणं वञ्चयन् विश्ववञ्चकः ॥ ११ ॥

युधिष्ठिरः- अस्तु नास्तीति वस्तु यच्छास्ति सूक्तिं तव तु सत्यैकशक्तिम् ।
धनञ्जय! प्रष्टुमर्हत्ययं कष्टनिष्ठः समागतः ।

भटः- (प्रविशन्) त्रायतां त्रायतां देवस्त्रायतां त्रायताम् ।

धनञ्जयः- भद्र! आयाह्वमन्दम् । ब्रूह्यमन्द्रं दीनाननकुमुदचन्द्रं नरेन्द्रं त्वदीयभयनिदानम् ।

भटः- देवोऽयमवतीति विश्वासेन समानीतोऽयमाशाजीवः ।

युधिष्ठिरः- नैवास्ति शङ्कावकाशः ।

भटः- अहो! धन्योऽहमागमनहेतुकृतदैन्यः । यतः
आयानयं मोचनयाचनाय मायाविदुर्योधननायकस्य ॥
कार्यानुकूलः प्रतिकूलशीलः देवस्य जीवेद्दययाऽभयोक्त्या ॥ १२ ॥

युधिष्ठिरः- किमिति? किमिति? सुयोधनस्येति! क्वान्वयः?

भटः- हन्त । सूचितमापतितं प्रपञ्चनाय ।

धनञ्जयः- किमुभयत्रेति भावः?

भटः- हा सत्यम् । यथा खलु देवस्येति त्रयेऽन्वेति तथाऽयमुभयत्रेति ।

युधिष्ठिरः- कथमेवम्? कुत्र?

धनञ्जयः- कदा? कुतश्चैवम्?

वृकोदरः- तत्तावदस्तु । किमस्ति मदन्यो महात्माऽस्य दुरात्मनो बन्धनेनाधिगतानन्दः?
वद तदादौ कोऽयमिति ।

युधिष्ठिरः- वृकोदर! मास्त्वपहासः । कष्टनिष्ठः खलु धार्तराष्ट्रः । भद्र!
निगद्यतां तद्यावदिदम् ।

भटः- यथाऽऽज्ञापयति देवः । श्रूयताम् एष खलु महाबलो बहुकालीनमनोरथपालनायालं
निवारितोऽपि प्रयासेन समासादिततातपादाभ्यनुज्ञः समागतो द्वैतवनोपकण्ठं धार्तराष्ट्रो
घोषयात्रार्थम् । तत्र च कलत्रमित्रपुत्रमातुल प्रभृतिस्वजनजालोऽयं जलालयं सौन्दर्यनिलयमेकं
मृगयानीयमानस्तत्रैव विजिहीर्षुः प्रतिरुद्धश्च पुरैवात्रोपस्थितेन केनापि गन्धर्वपुङ्गवेन । ततश्च
योधमानस्तदर्थममानयोधजनोऽपि सुयोधनस्तदधीन एव सञ्जातस्सहानुजस्सदेह एव
दिवङ्गतस्स्यादपहरताऽनेन गन्धर्वेण । तदेनं देवस्त्रायताम् ॥

धनञ्जयः- किमत्र प्रतिवदति सूतपुत्रः? जीवति किल?
वृकोदरः- किमेवं पृच्छसि? आगत्यैवायं प्रत्युक्तः प्रश्नः पलायित इति ॥

धनञ्जयः- कुतः आर्य?

वृकोदरः- यतः -

क्षत्रियशोणितरहितः सूतसुतोऽयं पलायनैकगतिः ॥

क्षत्रियमात्राभ्यर्थ्या युधिजयविरहे मृति कथं सहते ॥ १३ ॥

अपि च

दुर्वृतैर्वञ्चकोऽस्माकं स्नेहिनां च सुयोधनः ॥

तत्स्नेही वञ्चितस्तेन स्यात्पलायनवृत्तिना ॥ १४ ॥

युधिष्ठिरः- हा कष्टमिदं घोषयात्रामात्रकाक्षिणां कुरुपुत्राणां शत्रुत्वमपि सार्धं विबुधबान्धवैर्गन्धर्वैः
। अहो विधेः प्राबल्यम् ।

असुरारिरहो सुरप्रियः सुरवैरी त्वसुरप्रियो मतः ॥

परमत्र कृतासुरशात्रवा वयमेनेन ननूभयाप्रियाः ॥ १५ ॥

वृकोदरः- मा मैवम् । महाब्रन्वयमवसरः प्रमोदस्य ।

युधिष्ठिरः- कुतः?

वृकोदरः- यतः -

दिष्ट्या लोके पुमानस्ति कश्चिदस्मत्प्रिये स्थितः ॥

येनास्माकं हतो भार आसीनानां सुखावहः ॥ १६ ॥

युधिष्ठिरः- कः खलु प्रियोऽस्माकमश्रुतपूर्वः ?

वृकोदरः- बन्धकः ।

युधिष्ठिरः- कस्य?

वृकोदरः- गान्धारीनन्दनस्य ।

धनञ्जयः- किं गन्धर्वः ?

वृकोदरः- अथ किम्?

पितुरनुमतिमाप्त्वा घोषयात्राद्युपायैः

इह विषमदशान्नो वीक्षमाणः समस्थः ॥

सुखयितुमयमायान् दुर्मतिर्धार्तराष्ट्रः

सपदि विपदि येनोत्पातितोऽयं प्रियो नः ॥ १७ ॥

युधिष्ठिरः- वृथा कुतश्चिन्त्यत एवं घोषयात्रामात्रापेक्षः कौरवाध्यक्षः?

वृकोदरः- किम्? वृथा अहो । वृथा ननु समानीता स्वलङ्कृता सीमन्तिनीजनताऽनेन भानुमतीनेन मतिमता कुरुनाथजनिमता? अहो! वृथा खलु विलासिताः कलाकुशला नर्तनवर्तनागायनजीवनाभाषणभूषणाः नाना जना अनेन विलासलालसेन । अहो! वृथाऽऽहूताः खलु मातुलमित्रप्रभृतिसहिताः सहजाता घोषयात्रार्थमनपेक्षितान्यसाहाय्येन कैरव्येण। अहो! वृथा बत समाङ्गप्ता चतुरङ्गसेना निरवद्यचोद्यहृद्येनात एवास्मदप्रतिषेद्धये नायुयुत्सुना गान्धरीसूनुना । अहो! वृथैव संवृत्ता किल घोषयात्रामात्रचित्तेन विपिनयात्रा । अहो! वृथा ननु योधिता गन्धर्वजनताऽप्यत्रान्तरेऽत्रैव गव्यूतिमात्रान्तरे सरस्यविजिहीर्षुणा तथास्मदृशाऽददिक्षुणा शोभनदशाशालिना कौरवालयपालिना। अहो! तस्मात्

अस्माभिर्यदनुष्ठेयं गन्धर्वैस्तदनुष्ठितम् ॥

वृथा कष्टं गतः सुष्ठु तुष्टो भवं युधिष्ठिर ॥ १८ ॥

रे भट! उद्घोषय सर्वत्र ।

अधर्मचारिणस्तस्य कैरव्यस्य दुरात्मनः ॥

ये शीलमनुवर्तन्ति ते पश्यन्ति पराभवम् ॥ १९ ॥

युधिष्ठिरः- तात वृकोदर! कथमेवं परुषमेव भाषसे? नायमवसरोपस्वरस्य। भयार्ताः किल धार्तराष्ट्राः । शरणैषिणश्च । भीतानां शरणागतानांश्च रक्षणं राजन्यसामान्येनाऽपि मान्यते । कथन्नु राजाधिराजेनेदं त्वया त्यज्यते?

धनञ्जयः- दुर्बुद्धिरयं नन्वधुना दुर्योधनः?

वृकोदरः- अधुनेति किम्? सर्वदा सर्वथा च दुर्बुद्धिरेव ।

युधिष्ठिरः- भवतु दुर्बुद्धिरेव दुर्योधन इति । तथापि ज्ञातिरयं नन्वसहायः । यतः भवन्ति भेदा ज्ञातीनां कलहाश्च वृकोदर ॥

प्रसक्तानि च वैराणि ज्ञातिधर्मो न नश्यति ॥ २० ॥

ततश्च त्वरितमेव मोचयितव्याः कौरव्यास्त्वया धनञ्जयसहायेन ।

धनञ्जयः- (आत्मगतम्) हा कष्टमिदमनुष्ठातुम् । ज्येष्ठेनादिष्टो राजधर्मपालनाय ज्ञातिधर्मगोपनाय । आर्येणाप्युपदिष्टो दुष्टोऽयमनुपकार्यः प्रत्युत प्रत्यपकार्य इति । किन्तु खलु करिष्ये? भवतु । (प्रकाशम्) आर्य एषोऽहमुदासे केवलं धर्मसङ्कटनिविष्टः।

युधिष्ठिरः- मा मैवम् । प्रत्यवायभिया मोचनीया एव तनया गान्धार्याः । अन्यथा

धनञ्जयः- किमन्यथा?

युधिष्ठिरः- यथा गताः कष्टमिमे प्रहृष्टा दृष्ट्वा दशां नो ललनाभिमर्षात् ॥

तथा मुदा नोऽखिलकष्टभाजां शिष्टं भवेन्नष्टकुलाख्यकष्टम् ॥ २१ ॥

वृकोदरः- स्यादेवम् । यद्यनार्यकार्या वयं गान्धार्यात्मजा इव । न चैवम् । नार्यभिमर्षस्तु निमित्तमात्रम् । तस्मात्कास्माकं भीतिः ?

युधिष्ठिरः- एकैव पुनः ।

धनञ्जयः- का वा स्यात् ?

युधिष्ठिरः- गुरुशापरूपा ।

वृकोदरः- नैवं भवेत् । यतः -

ज्ञातकौरवदुर्वृत्ताः गुरवो भीष्मपूर्वकाः ॥

स्वयं कृतोऽनर्थ इत्थं किं शिशप्सन्ति वेदिनः ॥ २२ ॥

युधिष्ठिरः- तथापि ज्ञातिरिति न विस्मर्तव्यम् ।

वृकोदरः- कथं विस्मर्यते ?

यो हालाहलभोजनं बहु ददौ कोलाहले हन्मि यं

येन द्यूतकृता कृताः कुचरिताः कृष्णाम्बरद्रोहिणा ॥

यस्मै धर्मदयोदयोऽप्यथ वृथा यस्मात्प्रजाता व्यथा

यस्यास्यं कटुभाष्यवास्यमशुभं तस्मिन् कथं विस्मृतिः ? ॥ २३ ॥

धनञ्जयः- तदिदानीं कथं वर्तितव्यम् ?

वृकोदरः- पुराकृतानां पापानां फलं भुङ्क्ते सुयोधनः ॥

तोष्टव्यमथवा तूष्णीं स्थातव्यं नैव खिद्यताम् ॥ २४ ॥

(अत्रान्तरे नेपथ्ये)

युधिष्ठिर! महाबाहो! पाहि माम् । पाहि माम् ।

युधिष्ठिरः- अये किमिदं श्रूयते ?

(पुनः नेपथ्ये)

युधिष्ठिर महाबाहो! पाहि मां पाहि माम् । हे धमिष्ठवरिष्ठ! रक्ष रक्षेमं ते भ्रातरम् । हे अजातशत्रो! त्रायस्वास्मान् सदारान् ससोदरान् गन्धर्वदुरन्धरात् । हे राजन्य मणे! रक्षेमान् मरणभीतान् शरणङ्गतान् । हे दीनबन्धो अवैमान् अतीव दूनान् । हे कुरुवंशयशस्कर! विजयस्व गन्धर्वानपहरतो दिवं भरतवंशयशस्सहैव सदेहैरस्माभिर्भारतैः । हे आर्य! दयावार्यालय! पालय मां पालय माम् । किं न श्रूयते? किं नात्रवससि? किं नासि प्रसन्नः? हा मन्दभागोऽयं जनः ॥

युधिष्ठिरः- मा मैवं सुयोधन! मा मैवम् ।

वीर्यासादितयशसा भरिते भारते कुले ॥

जातः कथं मन्दभाग्यो भवेदासूरचन्द्रिरम् ॥ २५ ॥

धनञ्जयः- किमिदानीमुपचिकीर्षुरिवार्यो दृश्यते कृतवैरस्यापि केवलं सोदराभिधाधरस्य ?

युधिष्ठिरः- सत्यम् । वृकोदर! त्वरितं प्रयतस्व तन्मोचनाय । साद्यस्कयज्ञदीक्षितोऽहं अशक्तः प्रतिकर्तुम् ॥

धनञ्जयः- कथन्नु नायुक्तमिदं शत्रूणाम्?

युधिष्ठिरः- सत्यं तात सत्यम् । तथाऽपि ज्ञातिरेवैषः । ततश्च

परैः परिभवे प्राप्त वयं पञ्चोत्तरं शतम् ॥

परस्परविरोधे तु वयं पञ्चैव ते शतम् ॥ २६ ॥

अपि च

राज्यं सुतप्रथमजन्म वरप्रदानं

एतत्त्रयं हि रिपुमोक्षणमात्रतुल्यम् ॥

किं वाधिकं भवति भीम! सुयोधनोऽतः

त्वद्वाह्वधीननिजजीवन इत्यमुष्मात् ॥ २७ ॥

धनञ्जयः- किमत्र ब्रवीति गुरुर्वृकोदरः ? अथ किं वा जानीयादद्गुपदतनया?

युधिष्ठिरः- अलमेतावता । नात्रावसरः प्रतिगिरः । एष आदेशः प्रशासितुर्जगतो

भवतोभ्रातुः । वृकोदर! धनञ्जय!

पायास्तमपायात्तं कुरुपमुपायैरपोह्य गन्धर्वम् ॥

सामाद्यैरथ युद्धैः वां भारतता वृथान्यथा भविता ॥ २८ ॥

वृकोदरः

धनञ्जयश्च- यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

धनञ्जयः- अथ श्रूयतां चेयं प्रतिज्ञा धनञ्जयस्य ।

न साम्ना विमुञ्चेद्यदीमान् स धीमान्

भवेद्गर्वदुर्गन्धगन्धर्वरक्तम् ॥

विमोक्षोत्सवे धार्तराष्ट्रावभृन्धै

विभाषा न भीमाशिषा मेऽस्ति भाषा ॥ २९ ॥

युधिष्ठिरः- साधु धनञ्जय! साधु । गम्यतां त्वरितम् । प्रकृतमतीव कृतमत्प्रतीक्षान्
अधिगततितिक्षान् ब्राह्मणाध्यक्षान् याचितुमेव यामि क्षमां यज्ञक्षमाम् । (निर्गतः)

धनञ्जयः- अहो! कृपालुः खलु भ्राता युधिष्ठिरः । द्वेषिणोऽप्ययमुपचिकीर्षुरादिष्टवान्
विनैव प्रतिफलेषणम् ।

वृकोदरः- ननु तामसीयं दया ।

धनञ्जयः- कुत आर्य?

वृकोदरः- यतोऽयं दयाविषयो दुरात्मा दुर्योधनः ।

धनञ्जयः- कथं तर्ह्येवं विहितं धर्मात्मना?

वृकोदरः- ननु तदाविक्षदत्र कलिः ।

धनञ्जयः- कथं तदपि?

वृकोदरः- धनञ्जय! अलं प्रश्नेनोपदेशेन च । स्मर्यतां भ्रातुरादेशः । क्रियतां प्रतिज्ञा
। गम्यतां पुरतः ।

धनञ्जयः- कथं गन्तव्यम्?

वृकोदरः- पुनश्च पृच्छसि? पृच्छैनमप्याह्वयमानम् ।

भटः- स्वामित्रितः इतः । (सर्वे किञ्चित् गच्छन्ति)

वृकोदरः- रे! क्व रोदिति राधेयहृदयस्ते देवता? चिरायते खलु गतिः ।

धनञ्जयः- आः । आर्य! एषोऽत्र दृश्यते ।

गन्धर्वबन्धनधनोऽन्धनरेन्द्रसूनुः

दुर्योधनो दुरभिमानसमानमौनः ॥

कृष्णाननेक्षणदुरीषणचीर्णकार्ष्ण्य -

वर्णाननावनतिरुद्धमदीक्षणाक्षः ॥ ३० ॥

अपि च -

नयत्येतद्देहरथं बलाद्गन्धर्वसैन्धवः ॥

अजातशत्रोः शत्रुत्वं फलं यस्योपकारजम् ॥ ३१ ॥

(चित्रसेनः दुर्योधनं नयन् प्रविशति)

वृकोदरः- धनञ्जय! वारयाव गन्धर्वमावाम् ।

धनञ्जयः- (नत्वा) भगवन्! कृतप्रतिज्ञः कृतार्थः क्रियतामव- काशेनाशिषा च ।

वृकोदरः- भवतु । यशस्वीभव । गच्छाग्रतः । निरुन्धि गन्धर्वम् ।

धनञ्जयः- (अग्रतः गच्छन्) भोस्तिष्ठ!

गन्धर्वः- (तिष्ठन्) (आत्मगतम्) अये! कोऽयं प्रतिबन्धको गन्धर्वनायकस्य? पश्यामि ।

धनञ्जयः- भोस्तिष्ठ । त्वरितमुत्सृज तनुजान् गान्धार्याः ।

गन्धर्वः- (आत्मगतम्) अहो! महानयं भयावहः पराक्रममदोत्थितः सिंहानादः को नु खल्वसौ पराक्रमी?

दुष्टास्ते धृतराष्ट्रजा ननु मया मायास्त्रतो बन्धिता

राधेयस्तु पलायितो युधि तदा स्पर्धान्तरो मज्जितः ॥

तं धावन्ननुसृत्य वञ्चकमुखो गान्धारजोऽयात्ततः

आयान् धैर्यमयो भयङ्करगिरा सम्बोधयन् कः स्थितः ॥ ३२ ॥

अस्तु । दृढं पश्यामि । (पश्यन्) अहो!

महाबाहुरयं किं स्याद्वैर्यगम्भीर्यवीर्यवान् ॥

धरास्थस्स्वरलङ्कारो नराकारः पुरन्दरः ॥ ३३ ॥

धनञ्जयः- भो गन्धर्व! किं न श्रूयते? मुच्यतामिति ।

गन्धर्वः- कथं न श्रूयते? परं नैव मुच्यते ।

धनञ्जयः- भो गन्धर्वपुङ्गव ! साम्नोदितं सम्मानय । मा नय तनयान्नरदेवतायाः ।

अन्याय्यमन्यभार्याचौर्यमार्यस्य । मुञ्चैतानचिरेण ।

गन्धर्वः- आः । गन्धर्वमुपदिशति मानवः ।

धनञ्जयः- भोः । मा भव मदान्धो गन्धर्व इति । साम्नोदितं सम्मान्य धन्यो भव ।

दानवैर्युध्यमानस्य मानवैर्युधि सन्निधिः ॥

नैव शोभावहा देव मुच्यतां कुरुसत्तमः ॥ ३४ ॥

गन्धर्वः- न मुच्यते ।

मुच्यतामिति यद्युच्चैर्वच्यान्मां च स्वयं यमः ॥

न मुच्यतेऽयमादेशो भर्तुर्भृत्येन पालितः ॥ ३५ ॥

धनञ्जयः- (आत्मगतम्) कथं भर्तुरादेश इति? साधु ।

भर्त्रादेशो भृत्यभूषा, वीरभाषा न मुच्यते ॥

विनारम्भः समाप्त्येति, मित्रं शत्रुर्ययाऽवयोः ॥ ३६ ॥

वृकोदरः- तात सहजात ! वृथा कुतो व्याहरति सहैतेन भवान्?

यथाऽस्य भर्तुरादेशः तथाऽऽस्ते भ्रातुरावयोः ॥

भर्तृभ्रात्रोर्विरोधेऽन्त्यः स्यात्सभाजनभाजनम् ॥ ३७ ॥

धनञ्जयः- भो गन्धर्व! त्रिवारमवसरः सामगिरः । न तु मे पराक्रमस्येति दर्शयामि।
सावधानम् !!

गन्धर्वः- भोः पुरुष! तिष्ठ । प्रष्टव्यमवशिष्टमेकम् ।

धनञ्जयः- आः! किं तद्यदप्रतिबुद्धमसन्नद्धे युद्धे!? ब्रूहि शीघ्रम् ।

गन्धर्वः- को नाम भवतोर्भ्राता य एषीदादेष्टुं मोचनाय दुष्टानां धार्तराष्ट्राणाम्?

धनञ्जयः- धर्मिष्ठवरिष्ठः सम्राट् युधिष्ठिरः । यः

स्वस्य देवस्वभावस्य सर्वस्वापहृतो हृदा ॥

दैतेयान् शान्तकौन्तेयः पातुं ज्ञातिधियेच्छति ॥ ३८ ॥

गन्धर्वः- (आत्मगतम्) अहो महान् दयातोयालयः प्रथमकौन्तेयः। ततो हि
त्रिवारमीरितस्साम्नाऽनेन पराक्रमिणा । एहं सगाण्डीवः पाण्डवोऽयं नूनं धनञ्जयः। परं
कथमेतावान् गर्वः शर्वाधिकः पुरुहूतसुतस्य? (निरीक्ष्य) हन्त ज्ञातम् । नन्वस्ति परतो
वृकोदरः सहायकः शर्वाधिकः । हा कष्टम्

साम्नोक्तोऽहं मत्तोऽभूवं युद्धे सिद्धे ज्ञातं सर्वम् ॥

ऐन्द्राज्ञैषाऽपीन्द्राज्ञा सां किं वा कार्यं किं वाऽकार्यम्॥३९॥

तथापि

उपक्रमनयाच्छ्रेयानुपक्रमित एव मे ॥

शक्रभृत्येन विक्राम्यः शक्रात्मजपराक्रमः ॥ ४० ॥

धनञ्जयः- भोः । किमेवं दिग्भ्रान्तोऽसि? आः । नाम्नो महिमैव
निम्नीकृतं वदनम् ।

गन्धर्वः- आह । कस्य नाम्नः?

धनञ्जयः- भ्रातुर्युधिष्ठिरस्य ।

गन्धर्वः- अहो! किं युधिष्ठिरस्येति? आः कोऽयं युधिष्ठिरः?

श्रियं सहजवीर्यजां ससहजां च विभ्रंशयन्

स्वयं तदनु वेदिजां सपदि संसदि द्यूतकृत् ॥

नयंश्च वनसन्निधिं विनयिनोऽस्ति यस्स्वानुजान्

अयं किल युधिष्ठिरस्तव वरोऽत्र युद्धस्थिरः ॥ ४१ ॥

धनञ्जयः- किं किम्? युधिष्ठिरं युद्धस्थिरमिति निन्दसि? ददामि भ्रातृनिन्दापराधदण्डम्
। (बाणेन ताडयति) किं निवारयति प्रतिशरेण? अस्तु । अस्त्रेण पीडयामि । (अस्त्रं मुञ्चति)

गन्धर्वः- कथमस्त्रेणायं भयः । भवतु तिरोहितस्ताडयामि गाण्डिविनम् । ह! ह!

धनञ्जयः- अये! गन्धर्वः कुत्र प्रस्थितः । (परितः गवेषयति) हा! केनास्मि ताडितः? कुतः प्रसृतोऽयं सायकः?

वृकोदरः- धनञ्जय! गन्धर्वो माययान्तर्हितो युद्धयते । पश्य तत्र शरप्रवाहः।

धनञ्जयः- एवम् । एषोऽस्त्येषां प्रतिरोद्धा शब्दवेधः । (शब्दानुसारेण निवारयति)

भटः- स्वामिन्! अत्र पुरतः! (धनञ्जयः पुरतः सन्नद्धः) हा देव! तत्र परतः। (धनञ्जये परतः पश्यत्येव) हा सर्वत्र परितः शरसम्पातः । हा का वा गतिस्साम्प्रतम्?

धनञ्जयः- भोः न भेतव्यम् । न भेतव्यम् । किमयमन्तर्हितो मायया? भवतु। इन्द्रप्रसादाधिगतमस्ति दिव्यास्त्रम् । (मन्त्रयन्) एतेनापसरामि मायाम् (मुञ्चति) । आः एषोऽत्र दृश्यते । दण्डं पूरयामि । (शरेण ताडयति)

गन्धर्वः- (आत्मगतम्) अये! निर्याता माया । शस्त्रैरस्त्रैश्च पीडयति पाण्डवमध्यमः। किमिदानीं करिष्ये? क्रुद्धश्चायं धनञ्जयः । हा कष्टम् । क्षणत्यागे क्षीण एव भवेत्त्राणः । यामि शरणं सन्धिविधिना । (प्रकाशम्) भो शूर! मा युद्धयस्व। मा युद्धयस्व । सखेति युधि विद्धि माम् ।

धनञ्जयः- कथं सखेत्युक्तम्? आश्चर्यम् । अथवा मायया युध्यमानोऽयं वक्ति किं मोहनाय मे?

वृकोदरः- धनञ्जय!

मा शङ्केथा देवदूतो न मृषा भाषते क्वचित् ॥४२॥

उपरम समरात् । उपसंहर अस्त्रमन्त्रम् । (धनञ्जयः विरमति)

गन्धर्वः- भो धनञ्जय! धन्योऽहं समरविरामेण । एषोऽहं चित्रसेनः कुषलं भाषते सुहृदम् ।

धनञ्जयः- भो वीर! प्रतिकुशलं पृच्छति कृष्णानुग्रहेणायं कुशलः । अस्तु । कुतस्त्वमकृतापराधान् बध्नासि कौरवान्? कथमेष भद्रोदेशः? को वा भर्ता भवतः?

चित्रसेनः- श्रूयताम् -

तोक्ष्यामि वीक्ष्य विषमस्थभवन्मुखानि

कृष्णां तथोपहसितास्मि समस्थ इत्थम् ॥

विज्ञाय दुर्जनसुयोधनदुर्विचारं

राज्ञा स्वरस्य विहिता मयि बन्धनाज्ञा ॥ ४३ ॥

तथैवायं बद्धो नीयते मया त्रिदशालयम् ।

धनञ्जयः- मा मैवम् । मित्र चित्रसेन ! भ्रात्राज्ञया भ्राता दुर्योधनो नूनं मोचनीयः । अन्यथा मोचनीयस्स्यादयं प्रियः ।

चित्रसेनः- कथमेवं ? न जातु स्यादेवम् । तथाऽपि -
पापिष्ठोऽयं धार्तराष्ट्रः दुष्टो युक्तो न मुक्तये ॥
तथैव मुक्तयेऽयुक्तं पाकशासनशासनम् ॥ ४४ ॥

ननु धर्मराज एव शरणं न्यायनिर्णयाय । गच्छामस्तत्रैव किं कार्यमिति प्रतिपत्तुम् । (सर्वे गच्छन्ति)

धनञ्जयः- आर्य ! आर्य !

(ततः प्रविशतः युधिष्ठिरः ऋषिश्च)

युधिष्ठिरः- अये ! धनञ्जयो व्याहरति । अहो ! विजयो विजयवान् नूनं भीमनाममहिम्ना । कथमन्यथा त्वरितमेवागम्येत कृत प्रतिज्ञेणाऽऽफलोदयकर्मणा । पश्यावः ।

चित्रसेनः- (परस्परं मिलिताः) भो राजन्यमणे ! एषोऽहमभिवादये गन्धर्वः कौरवबन्धकः ।

युधिष्ठिरः- भगवन् ! विमुच्यतामयं दुर्योधनः ।

चित्रसेनः- भो धर्मराज !

इन्द्राज्ञयाऽबन्धि मया सुयोधनः
स्वर्नीयमानोऽस्त्यधुना कुबोधनः ॥
भीमार्जुनेन्द्रेण निरुद्धयते त्वया
किं कार्यमित्थं मयि संशयोदयः ॥ ४५ ॥

अथवा -

एकत्रेन्द्रादेशोऽपरत्र साक्षान्नरेन्द्रसन्देशः ॥
पाशारज्जुरुभयतो यथा वृकोदरधनञ्जयोभयतः ॥ ४६ ॥

अत इतः परं भवानेव प्रमाणं न्यायनिर्णयाय ।

युधिष्ठिरः- भो गन्धर्वदेव !

अस्मत्क्षेमचिकीर्षुरिव मघवा त्वामेवमादिष्टवान्
त्वं बद्धवेममपालयो गुरुगिरं क्षेमाश्रमाः स्मो वयम् ॥
तेनेन्द्रस्त्वायि नन्दितः परमहं नानन्दसम्पूरितः
मद्भाणीं भव पालयन् सुखकरोऽमर्त्येन्द्रमर्त्येन्द्रयोः ॥ ४७ ॥
मुच्यतां कुरुसत्तमः ।

चित्रसेनः- यथाऽऽज्ञापयति ज्ञानी युधिष्ठिरः । भोः (भटमुद्दिश्य) मोचय पाशात् कुरुतनयम् ।

भटः- (प्रयतमानोऽशक्तः) स्वामित्रशक्यते । बलवानयं पाशः । **चित्रसेनः-** किम्? न शक्यते? भवतु । स्वयमेव पश्यामि । (पश्यन्) हा कष्टम् । मायापाशेन मयैषः बन्धितः ।

दुर्योधनः- हा तीव्रतरा बन्धनपीडा । (पतति)

युधिष्ठिरः- अये पतितो दुर्योधनः । कथमस्य मोक्षः?

चित्रसेनः- जानाति केवलं साक्षात्सहस्राक्षः । यतोऽयम् -

अनुक्तमुक्तिमन्त्रो मे मायाबन्धनमन्त्रदः ॥

पराभिध्यानये सिद्धः बन्धकः खलु मोचकः ॥ ४८ ॥

किन्तु खलु करिष्ये? इन्द्राज्ञया तयैवायं बन्धितो मया ।

धनञ्जयः- नान्येस्त्युपायः?

चित्रसेनः- उपायस्तदन्यस्तु (प्रबुद्धः) हाः ! एकः श्रुत्वेऽयमुपायः ।

युधिष्ठिरः- कः? कः?

चित्रसेनः- पतिव्रतापादताडनेन पाशो नश्यतीति । यतः -

पातिव्रत्येन सावित्र्या यमपाशोऽपि नाशितः ॥

किमेष शिष्यते पाशास्ताडनेनाविनाशितः ॥ ४९ ॥

युधिष्ठिरः- साधु गन्धर्व ! साधूदितम् । (भटमुद्दिश्य) भोः ! आहूयतां सबहुमानमेका ब्राह्मणी । यतः -

ब्रह्मणाः पुण्यकर्माणः साध्वी स्यादेव तद्वधूः ॥

गुरोर्वा तत्स्त्रियो पादाश्रयणं शीर्षभूषणम् ॥ ५० ॥

ऋषिः- राजन्! परमत्र स्थिताः प्रस्थिता उत्सवाय सर्वा विप्रस्त्रियो देवालयम् ।

किमिदं विस्मृतम्? यन्मद्रीसुतावासां वन्यभयहान्यर्थं त्वयैव नियुक्तावथ च निर्गताविति !

युधिष्ठिरः- हन्त ! हतभाग्यः सुयोधनः ।

ऋषिः- राजन्! मा भव हताशः । अस्ति खलु क्रतुजाता द्रुपदतनया । मातृतुल्या खलु भ्रातृजाया ।

धनञ्जयः- असम्भावितम् ।

यो यामवमानयितुं प्रायान् स कथं श्रयेत तां शरणम् ॥

या येन सभामध्येऽवमानिता सा सहेत तं नु कथम् ॥ ५१ ॥

ऋषिः- तर्ह्यानीयतां दुर्योधनस्यैव भार्या ।

धनञ्जयः- कथं पादाश्रयणम्?

ऋषिः- कः प्रतिबन्धकः?

पदे पदेप्यात्मविनाशदानि पत्नीपदान्याश्रयतां पतीनाम् ॥

इहैकदात्मोर्जकदारपादाश्रये हि तेषां प्रतिबन्धकः कः ॥५२॥

चित्रसेनः- परमेकः प्रतिबन्धकः ।

युधिष्ठिरः- कः पुनरागतः?

चित्रसेनः- यद्यपतिव्रताताडितश्चेद्भवति तदा द्विगुणितोऽयं बन्धः ।

युधिष्ठिरः- किमेवम्? तर्ह्यानीयतां केवलं भानुमती । श्रुता हि सा पतिजीवितमात्रजीवितेति ।

भटः- यथाज्ञापयति देवः । (निर्गतः भनुमत्या सह प्रविशति) ।

युधिष्ठिरः- भानुमति! आयाहि । ताडय पदा दुर्योधनम् । कुरुष्व मोक्षं मायापाशस्य पातिव्रत्यप्रभावेण ।

भानुमती- परम् . . .

ऋषिः- कः परमर्थः? कथमिह समेषां समक्षममेवं कर्तुंशक्यत इति चिन्ता? प्रच्छन्नबौद्धवादिनो दैत्यगुरुनाश्रय त्वदीयान् । पश्यसि समेषु मृषात्वम् ।

भानुमती- तथापि

ऋषिः- का शङ्का पुनः । किं त्वयैव शक्यते त्वदीयपातिव्रत्यम्?

भानुमती- (सरभसम्) किमेवं पृष्ठास्मि? भवतु । त्वरितं मोचयामि । अथ चं दर्शयामि पातिव्रत्यम् । (सत्वरं गच्छन्ती दुर्योधनं पादेन ताडयति)

दुर्योधनः- हा द्विगुणिता बन्धनपीडा । (सवेदनं लुठति)

वृकोदरः- हा! ह! वेदिजां कुलटेति वक्तुः फलमेतत् । अहो मायावादमहिमा । ह ! ह !

भानुमती- (सरोषम्) अन्यायम् अन्यायम् ।

पतिव्रताताडनतोऽस्य मोक्षः इत्थं मृषोक्त्वा मम मानहानिः ॥

भर्तापराधीति कृता हि पत्न्याः हा वीक्ष्यतां धर्मजधर्मकार्यम् ॥५३॥

युधिष्ठिरः- मैवं भानुमति । गन्धर्वदर्शितोऽयं पन्थाः पातिव्रत्येन मुक्तरिति ।

भानुमती- किमयं मायावी मार्गदर्शकः? वञ्चकोऽस्माकं मायया बन्धकः ।

धनञ्जयः- वृथा कुतः क्षपसि मित्रमपतिव्रते! द्विगुणिता हि बन्धनपीडा प्रत्यक्षतः ।

भानुमती- तर्हि परीक्ष्यतां पार्षदी च । आः जानामि तस्याः पातिव्रत्यम् ।

युधिष्ठिरः- अलं भानुमति! अलं व्याहरणेन । दुर्योधनमोचनमेव मे परमप्रमेयम् । साधूक्तं पार्षदीपरीक्षेति । भवतु । पार्षदि! पार्षदि ! पार्षदी - (प्रविश्यं आत्मगतम्) अये! आर्यपुत्र आह्वयति । कुतः ?

आज्ञाप्य यज्ञनिलयस्य विशोधनाय

मां योजयन्निजनिरीक्षणकर्मणाऽयम् ॥

यातः पुरोहितयुतः प्रथमार्यपुत्रः

कस्माद्धि माऽऽह्वयति याति च मत्प्रतीक्षाम् ॥ ५४ ॥

(पुरतः गत्वा पश्यन्ती) अये! नात्र पुरोहितमात्र आर्यपुत्रः ।

युधिष्ठिरः- प्रिये! आयाहि । आयाहि ।

पार्षदी- (समीपमुपसृत्य) जयत्वार्यपुत्रः । प्रतीक्षते क्रतुशाला सम्यगलङ्कृता मयाऽऽज्ञप्तया भवता । (दुर्योधनं निरीक्ष्य) अये! क एषः ? (चित्रसेनं निरीक्ष्य) आः । कोऽयं महात्मा ? (भानुमतीं दृष्ट्वा) अये! नन्वियं भानुमती । कथमत्र संस्थिता ? न खलु बलादानीता किल बलिना कलितकलह इव प्रत्यक्षेण कौन्तेयद्वयेन कौरवभैरवेण ?

वृकोदरः- सत्यं बलादानीता ।

पार्षदी- कथमियम् ?

बलादानीयमानायाः स्त्रियो हृदयवेदनाम् ॥

नित्यं प्रत्यक्षतोऽवेक्ष्याप्येवं धर्मानुजक्रिया ॥ ५५ ॥

वृकोदरः- धर्मजाज्ञाबलात् ।

पार्षदी- किमेतत् ? किमपहस्येऽहम् ? किमिति वृत्तमत्र ?

धनञ्जयः- शृणोतु पार्षदी ।

वीक्ष्याऽस्मान् विषमस्थितान् सुखयितुं प्राप्तस्समस्थस्ततः

गन्धर्वेण महात्मना युधि जितः मायास्त्रतो बन्धितः ॥

भार्याद्यैश्च सुयोधनस्सह जनैस्स्वर्नीयमानोऽधुना -

ऽऽनीतोऽस्मान्शरणागतोऽत्र पतितः धर्मात्मजाज्ञाबलात् ॥ ५६ ॥

पार्षदी- (सासह्यं परतः सरन्ती) अम्हो! किमयं दुरात्मा दुर्योधनः ?

युधिष्ठिरः- द्रौपदि! परमस्य प्रतीक्षित एवास्ति मोक्षः । मायापाशबद्धोऽयं गन्धर्वेणाविदितमोक्षणमन्त्रेणाशक्यो मोचयितुं विना पातिव्रत्यप्रभावेण । तदर्थमाहूताऽपि

भानुमती दैवादसञ्जातफला संवृत्ता । ततस्त्वया पतिव्रत्यशक्त्या मोचनीयोऽयं चरणताडनेनेत्यपेक्षा सर्वेषाम् ।

वृकोदरः- पार्षदि! परिभाषेयमादेशस्य सर्वेषामपेक्षेति ।

युधिष्ठिरः- भवतु नाम नापेक्षितं सर्वेषाम् । अथाऽपि मोचनीयोऽयं कौरवो हि बान्धवः ।

पार्षदी- कः बान्धवः ?

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैश्च बुद्ध्यात्मनो मानधनादिहानिः॥

येनान्धमोहाकृतिना कृताऽयं दुर्योधनो बान्धवभाववान् किम्? ॥५७॥

अमेध्यस्पर्शापि न पदा

स्पृशामीमं दुर्मनीषिणम् ॥

युधिष्ठिरः- पार्षदि! नानृतमेतदुदितम् । तथाऽपि -

भ्राता पितृसमो भ्रातृभार्या मातृसमा मता ॥

पुत्रः पितृभ्यां किं त्याज्यः? कष्टनिष्ठश्च किम्पुनः? ॥५८॥

पार्षदी- न शक्यते मया वीक्षितुमपीमं नयन उन्नमय्य ।

युधिष्ठिरः- कस्तादृशो भारः क्षमाविश्वम्भरायाः ?

पार्षदी- हा महानयं भारः ।

प्राणान् विषैर्यः पतिदेवतानां द्यूतेन मानं च निहन्तुमिष्टे॥

तज्जीवनात्स्याद्भुवने वधूनां पतिव्रतानामपरः क्व भारः ॥५९॥

युधिष्ठिरः- असमापितः पत्यादेशः ।

पार्षदी- हा! किमेतत्?

युधिष्ठिरः- सत्यमेष आदेशो भर्तुः ।

पार्षदी- (आत्मगतम्) हा कष्टम् -

आदिशेदनुजान् यस्य वधायेति प्रतीक्षितः ॥

ददावादेशमत्याज्यं पन्थै तन्मुक्तये पतिः ॥ ६० ॥

युधिष्ठिरः- किं चिन्त्यते? अन्यथा भानुमतीशङ्काकलङ्कितस्ते पातिव्रत्यशशाङ्कः परीक्षापौर्णम्या विनैव भवेदभावधीराहुबाह्वधीनः!!

पार्षदी- (कर्णौ पिधाय) शान्तं पापम् । भवतु । पत्यादेशानुल्लङ्घनेन प्रथममाचरामि पातिव्रत्यम् । सीतापतिः प्रदर्शयति प्रभावमस्य । (दुर्योधनसमीपमुपसृत्य वामपादाङ्गुष्ठनखेन तच्छिरः स्पृशति) जीवता हरिद्रापसदः!

धनञ्जयः- अहो!! पतितः पाशः ।

युधिष्ठिरः- किमेवम्? साधु पार्षदि! साधु विधानम् । (दुर्योधनमुपसृत्य) तात दुर्योधन!
उत्तिष्ठ । उन्नमय वदनम् ।

दुर्योधनः- (उत्थाय) आर्य! क्षन्तव्योऽहं महादुर्वृतः ।

युधिष्ठिरः- तात! गन्धर्वमुपेहि प्रार्थनां प्रथमतः । यस्त्वया युध्यपराद्धोऽपित्वा
माययैवाऽभान्सीत् शरीरक्षेम चिकीर्षुः । किं मया भवितव्यम् ।

चित्रसेनः- मैवं युधिष्ठिर! भवानेव तेन प्रथमं प्रार्थनीयः । येन त्वया दयया
कृतमहापराधस्याप्यस्य मोचनाय वृकोदरधनञ्जयौ सादेशं सन्दिष्टौ । अहं चेन्द्रभृत्य
उपदिष्टः । पार्षदी चादिष्टा । सुखं मोचितश्च गान्धारीसुतः ।

वृकोदरः- परं नोभयोः प्रार्थनायां प्रथम्यम् । ब्राह्मणपादपद्म युगमस्येयं योग्यता।
यदाश्रयेणेतादृशी नश्यति दुर्मनीषा न च क्वचिदायास्यति ।

युधिष्ठिरः- युक्तमुक्तं वृकोदरेण । अभिवादयाम वयमत्रभवन्तं पुरोहितं हितपूरार्थम् ।
भगवन्! अभिवादयतेऽयं सदारो युधिष्ठिरः । (द्रौपदीयुधिष्ठिरौ प्रणमतः)

ऋषिः- असतामकृतकृपः कृतान्त इव भव प्रतापी प्रशासिता। (पार्षदीं प्रति)
दीर्घसुमङ्गली भव ।

युधिष्ठिरः- अनुगृहीतोऽस्मि ।

दुर्योधनः- भगवन् ! अभिवादयेऽहं सभार्यो धार्तराष्ट्रः ।

ऋषिः- क्षत्रोचितचरित्रपात्रं भव ।

वृकोदरः- भगवन् ! अभिवादयतेऽयं सधनञ्जयो विहितद्रौपदी द्रोहिबधमहासन्धः
वृकोदरः ।

ऋषिः- कृतकृत्यौ भवतम् ।

धनञ्जयः- धन्योऽस्मि ।

चित्रसेनः- (गच्छन्तं ऋषिं दृष्ट्वा) भगवन् ! तिष्ठतु भवान् । दीयतामवसरो
ब्रह्मवर्चसनिषेवणाय । (प्रणमति)

ऋषिः- (तिष्ठन्) भो गन्धर्व! समागतः क्रतोरवसरः । तथापीदं दीयते भारतवाक्यं
गमनात्माक् गायनाय त्रिदशालये ।

धर्मो विवर्धति युधिष्ठिरकीर्तनेन पापं प्रणश्यति वृकोदरकीर्तनेन ॥

शत्रुर्विनश्यति धनञ्जयकीर्तनेन शान्तिः समृद्ध्यति सदा क्रतुजास्तवेन ॥६१॥

॥ शान्तकौन्तेयनामकं रूपकं समाप्तम् ॥

ಶಾಂತಕೌಂತೇಯ ವ್ಯಾಯೋಗ:

ವಶರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವ್ಯಾಯೋಗದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಯು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದೆ. ಪಾಂಡವರು ವನವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರನ್ನು ಹೀಯಾಳಿಸುವ ದುರುದ್ದೇಶದಿಂದ ಒಂದ ದುರ್ಯೋಧನನು ಒಬ್ಬ ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ ಬಂಧಿತನಾದಾಗ, ಪಾಂಡವರು ಅವನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದ ಮಹಾಭಾರತದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಆಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ ಕರುಣಾರಸ - ಭೀಮಸೇನದೇವರ ರೌದ್ರರಸ ಅರ್ಜುನನ ವೀರರಸ ಇಲ್ಲಿ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಆವಿಷ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅನೇಕ ತತ್ವಗಳನ್ನು ನೀತಿಗಳನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗದ್ಯ-ಪದ್ಯಗಳ ಸೌಂದರ್ಯವಂತೂ ಅನನ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ಕೃತಿಯ ಲೇಖಕರು ಶ್ರೀ ಬಾಳಗಾರು ರುಚಿರಾಚಾರ್ಯರು. ಕೇವಲ ಒಂದು ವಾರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಅದ್ಭುತ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಕೃತಿಗೆ ಲೇಖಕರ ತೀರ್ಥರೂಪರಾದ ಶ್ರೀ ಬಾಳಗಾರು ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರೇ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಈ ಲೇಖಕರ ಮಾತುಲರಾದ ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಬರೆದು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

೧೮-೧೯ರ ಹದಿವಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೇ ಲೇಖಕರಿಂದ ರಚಿತವಾದ "ಆಚಾರ್ಯಶತಕತ್ರಯಮ್" ಎಂಬ ಸುಂದರ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನೆ ಮಾಡಿದ ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದಲೇ ಅವರ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವುದು ನಮ್ಮ ಸೌಭಾಗ್ಯ. ಈ ಪ್ರಕಾಶನದ ಸಕಲ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಸುಜನರು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟೆವೆ.

ಪ್ರಕಾಶಕರು